

UDK 930.2:003.349
DOI 10.33669/KJ2018-29-01
rad primljen: 1. 11. 2018.
rad prihvaćen: 24. 12. 2018.

STRUČNI RAD

EDINA VRAŽALICA

stručna saradnica, MA
Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu
Hasana Kikića 12, Sarajevo, BiH
edina.vrazalica@izj.unsa.ba

BOSANČICA U ĆIRILIČNOJ PALEOGRAFIJI I NJEN STATUS U FILOLOŠKOJ NAUCI

Sažetak: O pojmu bosančice mnogo se diskutiralo u našoj paleografiji. O njoj su izrečena različita mišljenja – jedni su negirali bilo kakve posebnosti u ćiriličnoj pismenosti na zapadnom području; drugi su označavali bosančicu pismom suprotnim ćirilici; treći su izdvajali bosančicu iz cjeline južoslavenske ćirilice. Bosančica, ali i pismo dubrovačke kancelarije te poljičko-dalmatinski brzopis varijante su zapadnog ćiriličnog brzopisa. Ni danas ne postoji jedinstveno mišljenje o pripadnosti ovog pisma. U ovom radu daje se prikaz različitih mišljenja o pojmu bosančice kao varijante ćiriličnog pisma s njegovim paleografskim osobenostima.

Cljučne riječi: zapadna ćirilica, bosančica.

Uvod

U dosadašnjoj su se literaturi upotrebljavali različiti nazivi za pojam bosančice: *bosančica* (Fran Kurelac 1861, Ćiro Truhelka 1889), *bosonica* (Stjepan Zlatović), *bosanska azbuka* (Vuk Stefanović, Ivan Berčić), *bosanska ćirilica* (Franjo Rački), *hrvatsko-bosanska ćirilica* (Ivan Kukuljević Sakcinski), *zapadna ćirilica* (Vatroslav Jagić, Milan Rešetar), *bosansko-dalmatinska ćirilica* (Jagić), *bosanska brzopisna grafija* (E. F. Karskij), *zapadna varijanta ćirilskog brzopisa* (Petar Đorđić), *zapadna (bosanska) ćirilica* (Stjepan Ivšić), a prema nazivima u pojedinim dokumentima (npr. *arvacko pismo*, *arvatica* u Povaljskoj listini)

Ovaj tekst je licenciran s Creative Commons Attribution 4.0 International License.
Za detalje, posjetiti <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

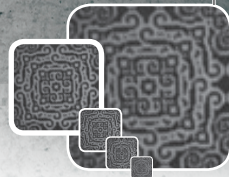
i *harvacko pismo* (Domine Palić) (Nakaš 2010: 16). Naziv bosančica prvi je upotrijebio Fran Kurelac 1861. godine (Raukar 1973).

V. Mošin (1965) i V. Vrana (1942) govore kako se u literaturi pojavio pojam zapadnog područja ćirilice, o čemu svjedoči pronađena grafija na ćiriličkim spomenicima srednjovjekovne Bosne, Travunije, Huma, Duklje, ali i srednje Dalmacije (kraj XII – prva polovina XIII stoljeća). Spomenici, pogotovo s područja Huma i srednjovjekovne Bosne, i poslije zadržavaju i razvijaju te specifičnosti te bivaju osnova bosančici. V. Mošin je dao najusklađeniji prikaz bosančice. Smatra da je za “ćirilske tekstove sa zapadnog teritorija (koji se uglavnom poklapa s područjem ikavštine u granicama štokavskog dijalekta) uobičajena paleografska oznaka bosančice – pisma naročitog tipa, koji se razvio iz bosanskog srednjovjekovnog brzopisa i poluustava” i koji je bio “kanoniziran štampanim mletačkim izdanjima Matije Divkovića iz godine 1611. i idućih godina” (Mošin 1955: 10; cit. prema Raukar 1973). Glavno zanimanje bio mu je grafijski sistem bosančice. L. Nakaš (2010) smatra da bismo bosanskom ćirilicom mogli nazvati: bosanski brzopis (bosančicu), bosansku minuskulu, koja se razvijala iz bosanskog poluustava u kombinaciji s posrednim utjecajem klasične minuskule, i bosansko lapidarno ćirilično pismo.

Osim ovog mišljenja, u nauci se javljaju i drugačiji stavovi. Naime, jedni osporavaju svaku posebnost ovog pisma – Kolendić (1964), Nedeljković (1955), Mladenović (1965), ali i Vuletić-Vukasović (1903), do Ć. Truhelke (1889), koji smatra da se bosanska rukopisna ćirilica iz lapidarnog pisma organski razvila.

2. Postavke o bosančici Ćire Truhelke

Ćiro Truhelka hrvatski je arheolog ali i paleograf, koji je dao veliki doprinos proučavanju arheologije, paleografije, ali i općenito historije na području Bosne. On je 1889. godine u svom radu “Bosančica, prinos bosanskoj paleografiji” dao polazne tačke o bosančici i njenom nastanku.

Truhelka je nastojao ustanoviti razvitak ćiriličnog pisma na zapadnom području. Posebnu pažnju pridavao je razvitku kancelarijske ćirilice. Bosančicu je suprotstavio ćirilici. Smatrao je da im je zajedničko porijeklo bilo grčko, a razvojni tokovi posebni, iako su se odvijali uporedo. Prema njegovom mišljenju, između lapidarne bosančice i lapidarne ćirilice nije bilo znatnijih razlika, one su postale primjetne tek u kurzivnom pismu jer se kurzivna ćirilica udaljila od grčke osnove te je poprimila mnoge elemente iz latinice, a bosansko pismo ostalo je na istoj osnovi te se organski razvilo iz lapidarnog pisma (Truhelka 1889: 66). Truhelkin stav kasnije je u nauci potpuno odbačen, iako M. Tentor (1942) slijedi njegovo mišljenje. Naime, kao i Truhelka, M. Tentor pravio je razliku između bosančice i ćirilice. Pod nazivom bosančica podrazumijevao je i zapadni brzopis, ali i cjelokupnu ćiriličnu pismenost srednjovjekovne Bosne, od kamenih natpisa i pisama u bosanskim kodeksima do rukopisne ćirilice u ispravama. Tentor je smatrao da je bosančica “posebno pismo, koje ćirilovac ne umije čitati, a srpsku, bugarsku i rusku ćirilicu može čitati” (Tentor 1942). Iako je tvrdio da je bosančica pismo “razvijeno prema staroslavenskoj glagoljici”, u istom tekstu utvrdio je da bogumili i katolici u Bosni “postepeno stvoriše od staroslavenske ćirilice posebno pismo – bosančicu” (Tentor 1942). Nema nikakvih značajnih dokaza koji bi potvrdili činjenicu da se bosanski brzopis razvija direktno iz grčkog pisma i sasvim neovisno o ćirilici.

3. Bosančica u srpskoj i hrvatskoj filologiji i historiografiji

Tokom XIX i početkom XX stoljeća bili su prisutni različiti stavovi srpskih historičara o problemu zapadne ćirilice i bosančice. Jedni su odbacivali naziv bosančica i negirali posebnosti zapadne ćirilice, a drugi su upozoravali na osobenosti ćiriličnog pisma na zapadnom području.

Srpski filolozi P. Kolendić (1964), V. Vuletić-Vukasović (1903), P. Đorđić (1971), B. M. Nedeljković (1955) i A. Mladenović (1965)

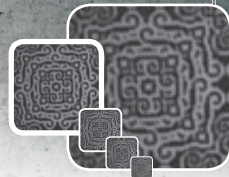
suprotstavili su se Truhelkinom mišljenju. Smatrali su da je bosančica varijanta srpske ćirilice koja je doživjela manje promjene, a te promjene su degenerativne naravi, jer je, po njihovom mišljenju, riječ o neestetskoj varijanti srpske kancelarijske minuskule (brzopisa), koja je nastala na dvoru srpskog kralja Dragutina. Taj je oblik postao primarnim pismom velikoga dijela katolika i krstjana, ali smatraju da u tom slučaju ne prestaje biti srpskim, jer je riječ o prisvojenom pismu srpskog postanka.

B. M. Nedeljković bio je među prvima koji je govorio o pitanju bosančice. Negirao je naziv bosančica, ali je upozoravao na posebnosti zapadne ćirilice. Postavio je tezu da “ničega nema što bi pisma iz Bosne izdvajalo od ostalih ćirilskih pisama” (Nedeljković 1955: 278). Nedeljković nije ni pokušao paleografski analizirati izvorni materijal zapadne ćirilice.

Također je bilo zastupljeno mišljenje da su zapadnom ćirilicom pisale samo “pristaše rimokatoličke crkve” (Vuletić-Vukasović 1903: 117–125). Vjerska podloga nije sasvim utjecala na paleografska obilježja.

V. Vuletić-Vukasović je ukazao na posebnosti zapadne ćirilice. Naglasio je osobitost ćirilice u Dubrovniku pa kaže “da je gotovo bez pokratice, baš kako se to pisalo u Bosni (...) Manuskript, pa i štampa, sve je slično u Bosni i u Dalmaciji kod pristaša rimske crkve, a Muhamedovci pišu isto ćirilicom, ali zavezano, te na prvi pogled slični arapskom pismu” (Vuletić-Vukasović 1903: 118). Nije spominjao Truhelkinu tezu o bosančici, a nije ni pristupio paleografskim analizama ćirilice. U analizama je upotrijebio samo etnički i konfesionalni kriterij te je na taj način želio istaći posebnosti zapadne ćirilice.

P. Đorđić u *Istoriji srpske ćirilice* pri analiziranju zapadne ćirilice primjenjuje etnički kriterij, pa njene osobenosti veže za kulturno-historijski razvoj srpskog naroda (Đorđić 1971: 171). Raukar (1973) navodi kako je Đorđić, primijenivši konfesionalni kriterij, u zapadni brzopis, u zapadnu varijantu ćirilskog brzopisa ubrojio onaj pisani materijal koji je nastao kod pripadnika crkve sa zapadnog područja.

P. Kolendić je uz etnički dodao i terminološki kriterij. Suprotstavio se Truhelkinom mišljenju o bosančici. Prvobitno je tvrdio “da su u Herceg-Bosni Muslimi i pristaše katoličke crkve mnogo upotrebljavali brzopisnu ćirilovicu”, ali da za nju “nijesu poznavali drugo ime do srpska pismena” te da “tek u novije doba neki pisci podariše tu azbuku nepodesnim nazivom bosančica; nepodesnim toga radi što se to pismo upotrebljavalo u svim krajevima gdje Srbi žive” (Kolendić 1964: 70). On navodi upotrebu naziva srpsko pismo za ćirilicu na zapadnom području, sumirajući “da je ovo podataka dosta da iz osnove uništi i spomen bosančice i njena čeda bosansko-hrvatske ćirilice” (Kolendić 1964: 74).

Moguće je izvesti zaključak da srpski historiografi odriču bilo kakvu posebnost kako zapadne ćirilice tako i zapadnog brzopisa (Kolendić, Nedeljković, Mladenović) ili dovode u pitanje te posebnosti (Đorđić, Vuletić-Vukasović). Svi oni isključivo govore samo o postojanju srpske ćirilice.

U hrvatskim paleografskim istraživanjima izdvojila su se dva mišljenja. Milan Rešetar upozorio je na to da je vrlo “obična stvar da se naš skoropis zove ‘bosanskim pismom’ ili ‘bosančicom’”, zaključivši da to “nije nikako opravdano, jer on niti je postao u Bosni, niti je bio na Bosnu ograničen” (Rešetar 1933: 112). Rešetar smatra da se brzopis na ovim prostorima javio “najprije u kancelariji srpskih vladara, i to već za vladanja Stefana Prvovjenčanoga”, u prvoj četvrtini XIII stoljeća, “pa se otad dalje pisalo skoropisom u svim našim krajevima gdje se uopće pisalo ćirilicom, te zato i u Bosni i Hercegovini, u Dubrovniku i u Poljcima kod Spljeta” (Rešetar 1933: 112). Bosančica nije dio kasnije srpske pismenosti te posjeduje dosta novog za vrijeme Osmanlija, pa se forma bosančice razlikuje u djelima bosanskih franjevaca od oblika u krstjanskim spisima. Tu tezu u osnovi nasljeđuje historičar i paleograf Tomislav Raukar. On afirmira hrvatski značaj dalmatinske i bosansko-franjevačke pismenosti krenuvši od XVI stoljeća.

Treba napomenuti da je Gregor Čremošnik potkrijepio dokazima da dokument koji spominje Rešetar ne pripada Stefanu Prvovjenčanom, nego kralju Dragutinu (Čremošnik 1963: 124).

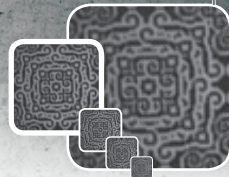
Milan Rešetar kritički je pristupio Truhelkinom mišljenju. Istakao je da bosančica “nije nikakvo specijalno bosansko pismo, nego je starija ćirilaska minuskula koja je u starije vrijeme bila u običaju u svim našim krajevima u kojima se uopće pisalo ćirilicom, i kod pravoslavnih i kod katolika i kod muslimana” (Rešetar 1926: 12).

Smatrao je da za brzopis nije opravdano bosansko ime, “a ako ga hoćemo prozvati nekim geografskim imenom, onda je opet mnogo bolje da ga zovemo zapadnom ćirilicom (...) koje je ime utoliko opravdano, što se je skoropis upotrebljavao do kraja 15. stoljeća, a poslije toga gotovo samo u našim zapadnim krajevima” (Rešetar 1933: 112).

Pojam zapadnog područja ćirilice po savremenoj paleografiji seže od kraja XII do XIX stoljeća, a geografski zahvata Bosnu, Hum, Dalmaciju, Duklju te dijelove srednjovjekovne Hrvatske. Tomislav Raukar ne misli da konfesionalno i etničko određivanje nije moguće. Naglasio je da se razvitak zapadne ćirilice ne može potpuno vezati za određenu etničku podlogu, niti konfesiju i da tek od XV/XVI stoljeća pojedine tipove pisama možemo, ali vrlo oprezno, pridruživati određenim etnosima (Raukar 1973: 103–144).

Kao i Truhelka, M. Tentor (1942) pravio je razliku između bosančice i ćirilice. Pod nazivom bosančica podrazumijevao je i zapadni brzopis, ali i cjelokupnu ćiriličnu pismenost srednjovjekovne Bosne, od kamenih natpisa i pisama u bosanskim kodeksima do rukopisne ćirilice u ispravama. Tentor je smatrao da je bosančica “posebno pismo, koje ćirilovac ne umije čitati, a srpsku, bugarsku i rusku ćirilicu može čitati” (Tentor 1942).

V. Vrana ćiriličnu pismenost na području Bosne i Huma naziva hrvatskom ćirilicom. Odbacuje nazive bosančica ili hrvatsko-bosanska ćirilica. Tvrdi da se “bugarska ćirilica u hrvatskim zemljama, gdje je vladala glagoljica, promijenila pod izravnim utjecajem glagoljice” u “hrvatsko pismo, hrvatsku ćirilicu” (Vrana 1942: 801). Govori da je ta ćirilica nazivana “bosanskom ćirilicom, hrvatsko-bosanskom ćirilicom, bosančicom ili zapadnom ćirilicom”, a da je to “hrvatska ćirilica, jer se javlja kao ‘arvacko pismo’ i u drugim hrvatskim

zemljama” (Vrana 1942: 801). Mišljenje je temeljio na grafijskim i jezičkim osobitostima zapadne ćirilice.

Po Čremošnikovom mišljenju postoje dvije varijante ćiriličkog brzopisa, jedna varijanta razvija se iz srednjovjekovne minuskule i bila je u upotrebi u Dubrovniku, Srbiji i u Bosni za vrijeme vladavine Tvrtka I, a druga varijanta razvila se iz bosanske poluminuskule (njegov naziv), a to su pisma koja na bosanski dvor nakon Tvrtka I ponovo uvodi kralj Ostoja (Čremošnik 1950: 116, 149, 188).

G. Čremošnik je izdvojio Truhelkine stavove o bosančici, ali je izuzeo Truhelkina paleografska tumačenja, pa je dao zaključak da “svaki poznavalac razvoja ćirilice na prvi pogled može vidjeti da lijevana slova predstavljaju srpsku diplomatsku minuskulu, kakva je, samo malo modificirana, živjela dalje u Bosni” (Čremošnik 1962: 132). Čremošnik je posebnu pažnju posvetio kancelarijskoj minuskuli srednjovjekovnog razdoblja.

Hrvatski historiografi imaju različite stavove o bosančici. Tentor dijeli Truhelkino mišljenje i smatra da se bosančica izdvaja iz cjelokupnog razvitka južnoslavenske ćirilice i da je ona posebno pismo, suprotno ćirilici. S druge strane, Vrana poistovjećuje zapadnu ćirilicu, ali i bosančicu (zapadni brzopis) s hrvatskom ćirilicom. Rešetar iznosi treće mišljenje i smatra da je bosančica samo starija ćirilična minuskula i da bi se ona trebala nazivati zapadnom ćirilicom.

4. Vladimir Mošin o bosančici

Vladimir Mošin bio je paleoslavist koji se bavio opisom ćirilskih rukopisa. Posebnu pažnju posvetio je pravopisnoj problematici srednjovjekovnih ćirilskih rukopisa. Prvi je doveo bosančicu u paleografski odnos prema drugim vrstama ćirilice s južnoslavenskog prostora. Došao je do zaključka da je za “ćirilske tekstove sa zapadnog teritorija (koji se uglavnom poklapa s područjem ikavštine u granicama štokavskog dijalekta) uobičajena paleografska oznaka bosančice – pisma naročitog tipa, koji se razvio iz bosanskog srednjovjekovnog

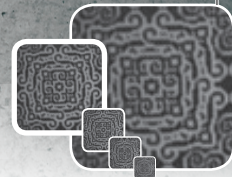
brzopisa i poluustava” i koji je bio “kanoniziran štampanim mletačkim izdanjima Matije Divkovića iz godine 1611. i idućih godina” (Mošin 1955: 10). U ustavnim rukopisima često se upotrebljava naziv poluustavno u smislu označavanja neurednog, polupravilnog pisma.

Mošin (1955: 13) je težište stavio na grafijski sistem bosančice. Istakao je da dijeli mišljenje “sa starom klasifikacijom Ivana Berčića koji je na području zapadne ćirilice fiksirao tri zasebne škole”, bosansku, splitsko-poljičku i dubrovačku, “svaka s posebnom tradicijom svog poslovnog pisma, i svaka s posebnim tipovima grafije i pravopisa u svojim štampanim izdanjima” (Mošin 1965: 117). Negirao je prethodna mišljenja o toj vrsti ćiriličnog pisma. Upozorio je na specifičnosti zapadne ćirilice. Prihvatio je termin bosančica, ali ga je uklopio u opći razvitak južnoslavenske ćirilice.

5. Benedikta Zelić-Bučan – razvitak bosančice u srednjoj Dalmaciji

Historičarka Benedikta Zelić-Bučan (1961) smatra pogrešnim da se bosančica razvila iz srpske minuskule na dvoru kralja Dragutina jer je dokazano da su vremenski stariji tekstovi, kao što su: Humačka ploča, Povaljski prag te listina kneza Đure Kačića od tekstova na srpskoj minuskuli. Smatra da je kulturni spis Evanđelistar kneza Miroslava, koji je napisan ustavom, djelo hrvatske rane pismenosti. Taj je spis zbog historijskih prilika proglašen srpskim, iako ni po jezičkim, ni po grafijskim, ali ni po ikonografijskim osobinama ne može pripadati srpskom pisanom korpusu, jer nema nasljednika u korpusu srpske pismenosti, ali ni književnosti. Potpuno se negira bilo kakva veza sa srpskom pismošću, a smatra da je bosančica preinačena bugarska ćirilica, a koja je bila pod utjecajem glagoljske hrvatske pismenosti.

Najbalansiranim se smatra mišljenje Vladimira Mošina koji je smatrao da postoje tri vrste bosančice: dalmatinska, dubrovačka i zetsko-humska. Smatra da su te vrste zasebne korpusom u odnosu na srpsku ćirilicu.

Detaljnije je proučavan razvitak bosančice u srednjoj Dalmaciji, na splitsko-poljičkom području, dok se na ostalim mjestima konkretnije nije ulazilo u dublje analize. Benedikta Zelić-Bučan je u radu “Bosančica u srednjoj Dalmaciji” opisala teritorijalnu proširenost bosančice u Dalmaciji (kao dodatak je predstavila i kartu s lokalitetima na kojima je zabilježena upotreba bosančice) te morfološka i pravopisna obilježja bosančice.

U tabeli je detaljno navela oblike za određena slova bosančice na području Dalmacije XV–XVIII stoljeća, a na kraju je dodala 30 faksimila bosančice, od reda iz dalmatinskih arhiva. Najveći značaj ovog naučnog rada jeste činjenica da je to jedini rad koji je potpuno posvećen zapadnom ćirilskom brzopisu. Bosančicu je označila kao hrvatsko nacionalno pismo i hrvatsku ćirilicu, ali je istakla da se ona razvila “iz srednjovjekovnog bosanskog brzopisa i poluustava, a kanonizirana je izdanjima Matije Divkovića u Mlecima 1611. i slijedećih godina”; istovremeno je i naziv bosančica ograničila na brzopis zaključkom da se “od 15. stoljeća dalje hrvatska ćirilica predstavlja kao izrazita minuskula” te da je “upravo ta minuskula ono pismo koje sadrži u sebi sve one karakteristike, koje u sebi uključuju pojam bosančice” (Zelić-Bučan 1961: 7).

6. Stav bosanskih lingvista

L. Nakaš navodi da bismo bosanskom ćirilicom mogli nazvati “(1) bosanski brzopis (bosančicu), (2) bosansku minuskulu¹, koja se razvijala iz bosanskog poluustava u kombinaciji s posrednim utjecajem klasične minuskule, te (3) bosansko lapidarno ćiriličko pismo” (Nakaš 2011: 18).

DŽ. Jahić (2000) govori kako je bosančica na prostorima Bosne imala veliku ulogu i da ona, kao i arebica, daje poseban pečat “razvoju pisa-

¹ Postoje dva tipa pisma: majuskula, pismo velikih slova, i minuskula, pismo malih slova. Ta dva pisma bila su u velikoj mjeri različita: majuskula je monumentalna i strogo određena, a minuskula je slobodnija i dinamičnija. Minuskula je srednjovjekovno poslovno pismo, u kojem su slova pozicionirana u četverolinijski prostor, a oblicima većine slova razlikuje se od uncijale.

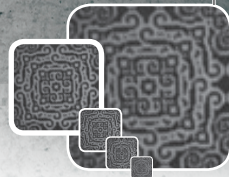
nih formi bosanskog jezika. Bosančica upućuje na grafiju, koja se kao takva upotrebljavala jedino u Bosni, sa svojim posebnostima u znakovnoj (slovnoj) prestilizaciji” (Jahić 2000: 25–26).

Kako kaže Dž. Jahić, pismo je prilagođavano ovom prostoru u procesu primanja pisma.

Bosančica je morfološka, grafijska i ortografska inačica ćirilice pisma. U X stoljeću u Dubrovniku i srednjoj Dalmaciji pa i u Bosni se formirala bosanska ćirilica ili bosančica. Pod utjecajem i sa primjesama glagoljice, ali i izvornog čistog narodnog govora, to pismo odlikuju staroslavenska slova, sa uvedenim novim znakovima. Oblikom i pravopisno bosančica se razlikuje od bugarske i srpske ćirilice. (Jahić – Halilović – Palić 2000: 49–50)

A. Turbić-Hadžagić (2005) navodi da su se povelje koje su nastale na bosanskom književnom jeziku u periodu 1189–1461. pisale ustavnim, poluustavnim, brzopisnim i kurzivnim bosančicom.

Nakaš u svojoj knjizi *Jezik i grafija krajišničkih pisama* zaključuje: “(1) fenomen zapadne ćirilice tiče se ustavne, poluustavne i minuskulne vrste ćirilskog pisma; (2) u okviru minuskulne vrste postoje dvije posebne varijante pisma: klasična minuskula i bosanska minuskula; (3) iz ove posljednje razvija se brzopisna bosančica. Iz toga slijedi da zapadna ćirilica i bosančica ne mogu biti sadržajno zamjenjivi termini, te da je zapadna ćirilica hiperonim za različite vrste pisma kakve su se razvijale na zapadnom Balkanu. I konačno, (4) u vezi s tipovima bosaničkoga brzopisa, slijedim stav onih naučnika koji smatraju da se u bosančici općenito, pa tako i u njejoj dubrovačkoj, srednjodalmatinskoj i bosanskoj (franjevačkoj i bošnjačkoj) verziji, odslikavaju osnovne forme minuskule kakva je definitivno uobličena pred slom bosanskoga kraljevstva. Različite verzije bosančice vezane su uz područja gdje je posebna dijalekatska sredina pogodovala formiranju drugačijih pravopisnih sistema, a spoljnji utjecaji izazvali pojavu novih specifičnih regionalnih oblika u grafiji” (Nakaš 2010: 31).

7. Osobine bosančice

U litografskom dodatku *Bukvaru*, koji je bio namijenjen učenju glagoljice, Berčić je donio u tabeli i oblike “bosanske azbukve”, podijelivši je na rukopisnu i bosansku azbukvu u štampanim knjigama. Berčić je bosansku azbukvu podijelio u tri grupe na osnovu razlika u oblicima: “u Bosni, Poljicima i u Dubrovniku” (Berčić 1860: 70). Naglasio je da se bosanska azbukva “od grčkoslovenske odlikuje u nekih pismenih” i to: “*b, v, d i č*” (Berčić 1860: 72–75).

Konstantin Jiriček govorio je da se u “Srbiji, Bugarskoj i u Vlaškoj pisalo uspravnom kursivom”, dok je “u Bosni ona okrenuta u desno”, gdje se osim toga “preinačivanjem pojedinih pismena stvara pismo sa lokalnim osobenostima, takozvana bosanska bukvice” (Jiriček 1952: 300).

Rešetar (1926: 12) je u svom prvom radu smatrao da je zbornik iz Dubrovnika (*Libro od mnozijeh razloga* iz 1520. godine) pisan bosanskom ćirilicom “koja upravo nije nikakvo specijalno bosansko pismo, nego je starija ćirilaska minuskula koja je u starije vrijeme bila u običaju u svim našim krajevima u kojima se uopće pisalo ćirilicom, i kod pravoslavnih i kod katolika i kod muslimana”. Poslije naglašavanja da je čitav zbornik pisan ćiriličkim “skoropisom”, on je upozorio da je vrlo “obična stvar da se naš skoropis zove ‘bosanskim pismom’ ili ‘bosančicom’”, zaključivši da to “nije nikako opravdano, jer on niti je postao u Bosni, niti je bio na Bosnu ograničen” (Rešetar 1933: 112). Također, negirao je Truhelkino mišljenje da se brzopis razvio iz lapidarne ćirilice.

Sima Ćirković govori o netačnim uvjerenjima oko razvitka pisma u srednjovjekovnoj Bosni. Naglašava da se “verovalo da je u Bosni upotrebljavana jedna osobita varijanta ćirilskog pisma tzv. bosančica” i da su “stvoreni čak i ružni i nepraktični znaci koji bi trebalo da u štampanom tekstu odraze specifičnost ovog pisma” pa je zaključio da je “pismo bosanskih tekstova, međutim, suvremena diplomatska minuskula upotrebljavana podjednako i u Srbiji i u Dubrovniku” (Ćirković 1964: 235).

Nedeljković nije paleografski analizirao izvorne zapise na zapadnoj ćirilici. U literaturi su navođeni kao specifičnost bosančice samo neki minuskulni oblici pojedinih slova, pa je imao mišljenje da je već i samim upozorenjem da se “ona slova, koja se smatraju karakteristična za bosansku ćirilicu (‘b’, ‘k’, ‘t’, ‘v’, ‘ž’) pišu na isti način u Bosni, u Crnoj Gori, u Srbiji i u Vojvodini” riješio problem bosančice, te da može zaključiti da bosančica “nema nikakvog ni paleografskog, a još manje kulturno-istorijskog opravdanja” (Nedeljković 1955: 284).

Raukar (1973) govori da Mladenović nije imao u vidu da morfološke razlike ne mogu biti jedini kriterij u određivanju nekog pisma, pa je Mladenović govorio da primarno treba utvrditi “da li se specifična slova za tzv. ‘bosančicu’ nalaze i na jugu i na istoku naše jezičke teritorije” (Mladenović 1965: 55). On je na taj način previdio sva posebna obilježja zapadne ćirilice, a ta obilježja ne mogu se posmatrati samo kroz specifične oblike za pojedina slova.

Nakaš (2010) navodi da je Mošin smatrao da se bosančica razvila iz srednjovjekovnog brzopisa i poluustava,² a ti stavovi bili su temeljeni na Čremošnikovim zapažanjima o tipovima pisama u srednjovjekovnim poveljama, koji govori da su “rukopisi bosanskih pisara (...) izraz posebnog vlastitog razvoja bosanske kancelarije (...)” (Mošin 1950: 188 prema Nakaš 2010: 18).

U nastavku rada bit će predstavljeni stavovi onih autora koji su u svojim radovima govorili o osobinama bosančice. Tako je Truhelka

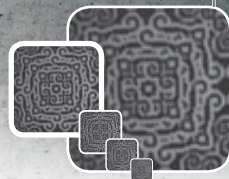
² Iz ustava je nastao majuskulni kurziv, ali i knjižno pismo, poluustav. Razlike između ustava i poluustava su: izvođenje je slobodnije, slova se dosljedno ne pridržavaju dvolinijskog sistema, neka od njih svojim produžecima probijaju osnovnu liniju. To je sve uzrok potrebe za bržim pisanjem. Okrugli dijelovi slova u mnogim prilikama pretvaraju se u uglaste forme, a neka slova međusobno su povezana. Naglašeni produžeci čine ovo pismo čitljivijim, pa je poluustav postao i kancelarijsko pismo. Slova su jednostavnija, mnogi detalji su jednostavniji, a mnoga slova dobijaju novi oblik. Poluustav ima tri različita vida. Poluustav je imao mnogo zajedničkih crta s ustavom u prvoj fazi (XIV i XV stoljeće) i naziva se stariji poluustav. Poslije toga razvio se mlađi poluustav kao slobodnija forma (XV–XVIII stoljeće). Naposljetku je forma koja prelazi u brzopis, a koja se odlikuje slobodnijim pisanjem. Od Ćirila do Orfelina (2013): 62–63

Raukar (1967) govori da je za razvoj bosančice važno 17. stoljeće i da na taj razvitak utječu izdanja M. Divkovića (*Nauk karstianski*, 1611). Navodi osobine grafijskog sistema zapadne ćirilice: palatalizacija *l* i *n* sa znakom *ћ*, nema dvoglasi *Ѡ*, *ѡ*, *Ѣ*, *ѣ*, znaka *ѣ* (*jat*), niti nadrednih znakova i akcenata. “Ta grafijska jednostavnost i čisti narodni jezik uklapa poluustav Divkovićevih izdanja u krug zapadne ćirilice, pa ga možemo označiti i kao bosančicu tiskanih knjiga jer je po tim elementima veoma srodna dalmatinskoj rukopisnoj bosančici, na koju je grafijskim sistemom i utjecala” (Raukar 1967).

O ortografskim osobenostima ovog pisma, ali i oblicima pojedinih slova govori P. Đorđić u svojoj knjizi *Istorija srpske ćirilice* iz 1971. godine. Smatra da su upotreba slova *ћ* i *ѣ* (u vrijednosti */ja/*) osnovne odlike grafije i pravopisa većine pisara u kancelarijama ili na dvorovima bosanskih vladara. Pisari su upotrebljavali ikavsku ili ijekavsku zamjenu jata, pa je bio trojak izgovor *ѣ*: *ѣ*, *ѡ* ili *н* (Đorđić 1971: 164–167).

Paleografske (slovne) osobine bosančice svode se na težnju ka jednostavnijim oblicima i prilagođavanju zahtjevima narodnog jezika. Čisti narodni govor i ikavizam, kao odlike bosanske zapadne štokavštine, odraz su izvornosti bosansko-humske pismenosti, razvijane bez presudnog utjecaja sa strane. Njihova paleografija bila je pojednostavljena, tipično bosanska, a ona se razlikovala od klasične ćirilice. Bosančica je imala ujednačena stabilizirana grafijska (slovna) i jezička (izgovorna) obilježja u srednjem vijeku. U drugoj i trećoj fazi bosanskog jezika upotrebljavala se i prilagođavala vremenu i praktičnoj upotrebi sve do početka XX stoljeća. (Jahić – Halilović – Palić, 2000: 49–50)

M. Kardaš u svojoj knjizi *Jezik i grafija srednjovjekovne bosanske epigrafike* navodi “da je pojedina grafijska rješenja zapadna ćirilica preuzela iz glagoljice” (Kardaš 2015: 21). U karakteristične ortografske osobine zapadne ćirilice spadaju: grafem *ѣ* za vrijednost */ja/*, đerv za vrijednosti */č/* i */đ/*, *ѣ* za vrijednost */je/* u inicijalnoj i postvokalnoj poziciji, *н* i *л* za vrijednosti */ń/* i */lj/*, odsustvo grčkih grafema (osim omega) osim u brojnoj vrijednosti, posebna brojna vrijednost

preuzeta iz glagoljice (up. Kuna 1973: 95–97 prema Kardaš 2015: 21): “Najstariji natpisi jat pored primarne vrijednosti upotrebljavaju i za sekvencu /ja/. (...) ostaje činjenica da se sekvence ja / je ne obilježavaju ligaturama (Ɱ, Ɱ̅) karakterističnim za istočnu tradiciju”. U istom tekstu Kardaš navodi i karakteristične osobine najstarijih tekstova s bosanskog područja: vrijednost Ɱ za /je/ u inicijalnoj i postvokalskoj poziciji, grafijski sistem nema oznaku za fonem /j/, izostaju ligature Ɱ̅ i Ɱ̅̅, slovom Ɱ̅̅̅ bilježi se fonem /j/, grafemi Ɱ̅̅̅ i Ɱ̅̅̅̅, pored iskonske vrijednosti, upotrebljavaju se za /ń/ i /ļ/.

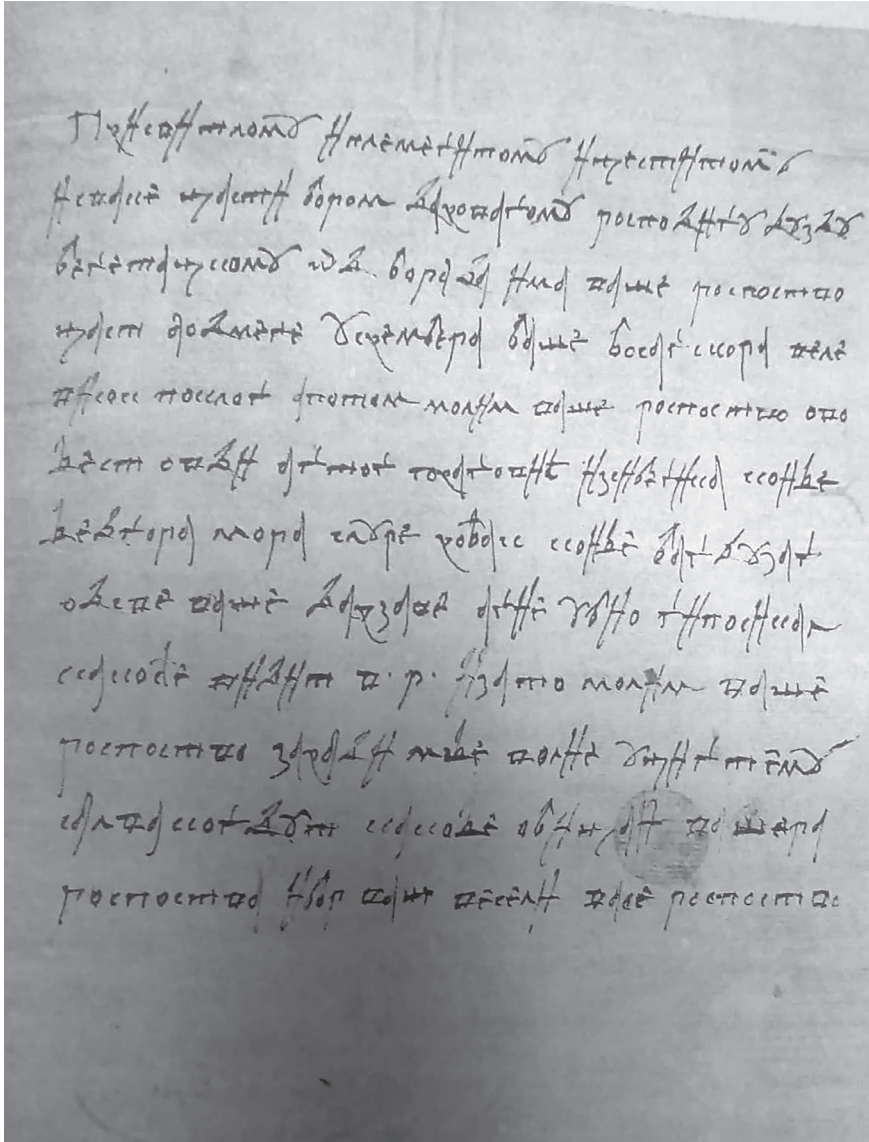
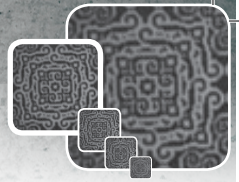
Naposlijetku, L. Nakaš sumira sve dosadašnje stavove o bosančici i njenim osobinama. Ona u knjizi *Jezik i grafija krajišničkih pisama* naglašava da je najveći stepen autohtonosti bosančici dao Truhelka, koji govori da se rukopisna ćirilica organski razvila iz lapidarnog pisma. Dalje navodi da je T. Raukar (1973) bosančicom smatrao brzopis XVI–XVIII stoljeća te da je Mošin (1955) naziv bosančica vezao uz kasniji brzopis zapadnog područja, “koji se razvio iz bosanskog srednjovjekovnog brzopisa i poluustava” (Nakaš 2010: 18–19).

Dalje u tekstu govori kako su autori analizirali “odnos između bosančice i klasične diplomatske minuskulne ćirilice. Dok jedni smatraju da je to u osnovi isti tip pisma, te podvode oba pisma pod isti naziv – ćirilski brzopis (P. Đorđić), ili pak, zapadna ćirilica (M. Rešetar), drugi ističu da se kancelarijski brzopis i bosanska varijanta ćirilice nikako ne mogu poistovjetiti, obrazlažući svoj stav time da je većina najvažnijih dokumenata na bosančici napisana i prije bilo kakve grafijske inovacije koja se desila na dvoru Dragutina (Eduard Hercigonja, Vinko Grubišić, Benedikta Zelić-Bučan)” (2010: 19).

Klasična diplomatska minuskula i bosanska verzija minuskule imaju, ustvari, isti razvojni korijen na kraju 12. stoljeća. (...) Bitno svojstvo ćirilskog kancelarijskog tipa pisma jeste minuskulni četverolinijski sistem u koji postupno prelaze pojedina slova velikim produživanjem svojih stabala, dok uporedo s tim niz slova mijenja svoj oblik: в se pretvara u kvadrat, κ u dvije susjedne crtice, з gubi uglove, г, ж, м spuštaju svoj krak ispod linije, na kraju Δ dobiva osobito karakterističan oblik od dvije

dugačke crte u uglu koji zatvara treća mala crtica (Mošin 1965: 162). U ranoj fazi (...) vidi se najprije jednopotezno ili dvopotezno ligaturno γ , težnja ka produžavanju stabla slova a , slova u , x , z zalaze dublje u donji prostor, pri čemu z gubi zavoj u donjem dijelu, b i k gube svoj unutarnji usjek, pojavljuje se nadredno Δ , skraćenice dobivaju bitno drugačiju funkciju (...). Mošin za ovaj tip pisma koji prethodi kancelarijskoj minuskuli predlaže naziv kancelarijska poluminskula. (...) Velika sličnost između rukopisa dubrovačkih pisara u drugoj polovini 14. stoljeća (...) dovoljno govori o tome da je diplomatska minuskula na širem prostoru dobila svoje ustaljenje i potpuno dovršene forme, tako da je možemo smatrati *klasičnom*.” (Nakaš 2010: 23)

Bosansku minuskulu, koja odgovara razvojnom stadiju diplomatske minuskule iz posljednjih decenija 13. stoljeća, karakteriziraju: ravnomjerni, gotovo tvrdi potezi, poletnost završnih poteza, početak slova izveden je tvrdim pritiskom pera koje je prerezano, završni potezi uvijaju se nazad u petljicu, a posebnost pokazuju slova Δ , z , $ж$ (Čremošnik 1950: 188 prema Nakaš 2010: 24). S druge strane, bosanska majuskula ima slova različite visine, nekad su okomita, a nekad nagnuta udesno, neka slova u istom rukopisu imaju po dva-tri alternativna oblika, a nije rijetkost da se pojavljuju i “starobosanska slova” kao /ž/ i uglato ρ (Čremošnik 1950: 155, Đorđić 1972: 135, 138 prema Nakaš 2010: 25).

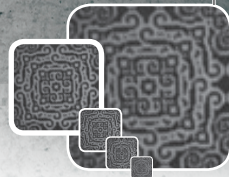
Gazi Husrev-beg mletačkome duždu 1537, HAZUćir.VI-1
(prema Nakaš 2011)

Zaključak

Kao što se moglo uočiti, o statusu bosančice mnogo se raspravljalo i o njoj su izrečena drugačija, ali i suprotna mišljenja. U literaturi se upotrebljavaju različiti nazivi za pojam bosančice. Smatra se da je postavke o bosančici i njenom nastanku dao Ćiro Truhelka, koji je razlikovao bosančicu i ćirilicu. Naziv bosančica u stručnoj literaturi obuhvata različite tipove pisma, a uzrok tome jesu različita tumačenja o porijeklu bosančice, koja predstavlja poseban tip ćiriličnog pisma, ali treba naglasiti “da u slavenskoj paleografiji nisu izgrađeni metodološki postupci za izdvajanje specifičnih grafijskih sistema u okviru jednog osnovnog” (Nakaš 2010: 17).

Srpski historiografi (P. Đorđić, V. Vuletić-Vukasović, A. Mladenović, P. Kolendić, B. M. Nedeljković) osporavili su bilo kakve posebnosti bosančice. Što se tiče hrvatskih historiografa, M. Tentor dijeli Truhelkino mišljenje da se bosančica razvila iz lapidarnog pisma, V. Vrana poistovjećuje bosančicu (zapadni brzopis) s hrvatskom ćirilicom, dok M. Rešetar smatra da se bosančica (starija ćirilična minuskula) treba nazivati zapadnom ćirilicom. Kada je riječ o bosanskim lingvistima, treba izdvojiti mišljenje L. Nakaš (2010), koja zaključuje da se fenomen zapadne ćirilice tiče ustavne, poluustavne i minuskulne vrste ćiriličnog pisma; postojale su klasična i bosanska minuskula, a brzopisna bosančica razvija se iz bosanske minuskule; bosančica i ćirilica ne mogu biti zamjenjivi termini; općenito, u bosančici se oslikavaju forme minuskule koja je uobličena pred slom bosanskog kraljevstva.

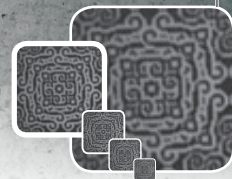
Bosančica se upotrebljavala u Bosni, Dubrovniku, srednjoj Dalmaciji, Krajini, na pojedinim otocima te u nekim sjevernim krajevima Hrvatske. Bosančicu su upotrebljavali bosanski franjevci do kraja 19. stoljeća. Kod bosanskih muslimanskih porodica bosančica se zadržala sve do sredine 20. stoljeća. U Hrvatskoj je bosančica iščezla u 18. stoljeću i tada je zamijenjena latinicom. U Srbiji nije pronađeno nekih konkretnijih tragova njenog korištenja, pa se smatra da nije bila u upotrebi na tom prostoru.

Literatura

- Berčić, Ivan (1860): *Bukvar staroslavenskog jezika glagolskimi pismeni za čitanje crkvenih knjiga*, Prag.
- Čremošnik, Gregor (1950): “Bosanske i humske povelje srednjega vijeka”, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, nova serija, sv. IV–V, Sarajevo, 105–199.
- Čemov, Gregor (1963): “Srpska diplomatska minuskula”, *Slovo* 13, Zagreb, 119–136.
- Dorđić, Petar (1971): *Istorija srpske ćirilice – paleografsko-filološki prilozi*, Beograd.
- Fileki, Stjepan (2013): “Od Ćirila do Orfelina”, *Pismo*, Filološko-umetnički fakultet Kragujevac, Trio Manus, Kragujevac, 54–63.
- Grubišić, Vinko (1978): *Grafija hrvatske lapidarne ćirilice*, KHR / Ziral, Barcelona / Mostar.
- Hercigonja, Eduard (1994): *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*, MH, Zagreb.
- Jahić, Dževad (2000): *Bosanski u 100 pitanja i 100 odgovora*, Zenica.
- Jahić, Dževad, Halilović, Senahid, Palić, Ismail (2000): *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica.
- Jiriček, Konstantin (1952): *Istorija Srba*, 2, Beograd.
- Kardaš, Mehmed (2015): *Jezik i grafija srednjovjekovne bosanske epigrafike*, Institut za jezik, Sarajevo.
- Kolendić, Petar (1904): “Bosančica, bosansko-hrvatska ćirilica i Dubrovčani”, *Bosanska Vila*, sv. 19, br. 19/20, Sarajevo, 349–351.
- Kolendić, Petar (1964): “Bosančica, bosansko-hrvatska ćirilica i Dubrovčani”, *Iz staroga Dubrovnika* (priredio M. Pantić), Beograd, 70–74.
- Mladenović, Aleksandar (1965): “Prilog proučavanju razvitka naše ćirilice”, *Književnost i jezik* XII, 53–66.
- Mošin, Vladimir (1952): “Poljicke konstitucije iz 1620 i 1688 godine”, *Radovi Staroslavenskog instituta* 1, Zagreb, 175–206.
- Mošin, Vladimir (1955): *Ćirilski rukopisi Jugoslavenske akademije*, 1. dio, Zagreb.
- Mošin, Vladimir (1965): “Metodološke bilješke o tipovima pisma u ćirilici”, *Slovo* 15–16, Zagreb.
- Mužić, Ivan (1999): *Hrvatska kronika 547.–1089*, MH, Split.

- Nakaš, Lejla (2010): *Jezik i grafija krajišničkih pisama*, Slavistički komitet, Sarajevo.
- Nakaš Lejla (2011): *Bosanska ćirilčna pisma*, Međunarodni forum Bosna, Sarajevo.
- Nedeljković, B. M. (1955): "O 'bosančici'", u: *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, sv. 21, 271–284.
- "Od Ćirila do Orfelina" (2013), *Pismo*, Filološki-umetnički fakultet Kragujevac, Trio Manus, Kragujevac, 62–63.
- Raukar, Tomislav (1967): "O nekim problemima razvitka ćirilske minuskule ('bosančice')", *Historijski zbornik*, 19–20, Zagreb, 485–499.
- Raukar, Tomislav (1973): "O problemu bosančice u našoj historiografiji", *Radovi sa simpozijuma "Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura"*, Izdanja Muzeja grada Zenice, 3, 103–144.
- Rešetar, Milan (1926): "Libro od mnogijeh razloga", *Dubrovački zbornik od god. 1520*. Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda 15, Srpske kraljevske akademije, Sremski Karlovci.
- Rešetar, Milan (1933): *Dubrovački zbornik od god. 1520*, Posebna izdanja Srpske kraljevske akademije, Beograd.
- Tentor, Mate (1942): "Bosančica", *Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine*, I, Sarajevo.
- Truhelka, Ćiro (1889): "Bosančica, prinos bosanskoj paleografiji", *Glasnik Zemaljskog muzeja Sarajevo* 1, 4, Sarajevo, 65–83.
- Truhelka, Ćiro (1911): "Tursko-slovenski spomenici dubrovačke arhive", *Glasnik Zemaljskog muzeja Sarajevo* 23, 1–162.
- Turbić-Hadžagić, Amira (2005): "Tragom paleografskih osobitosti bosansko-humskih povelja 12. i 13. stoljeća", *Bosanski jezik*, Časopis za kulturu bosanskoga književnog jezika, Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, Tuzla.
- Vrana, Vladimir (1942): "Književna nastojanja u sredovječnoj Bosni", *Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine*, I, Sarajevo.
- Vuletić-Vukasović, Vid (1903): "Ćirilica kod pristaša rimokatoličke crkve do svršetka 18. vijeka u Bosni u Dalmaciji itd.", *Spomenik Srpske kraljevske akademije* 39, Beograd, 117–125.
- Zelić-Bučan, Benedikta (1961): *Bosančica u srednjoj Dalmaciji*, Split.
- Zelić-Bučan, Benedikta (1968): "Bosančica – poljicko narodno pismo", *Poljicki zbornik* 1, Zagreb, 143–152.

BOSANČICA IN CYRILICAL PALEOGRAPHY AND HER STATUS IN THE PHILOLOGICAL SCIENCE

Abstract: The concept of bosančica has been widely discussed in our paleography. Different opinions were pronounced about her – some have denied any particularities in Cyrillic literacy in the western region; others labeled bosančica with a letter to the opposite Cyrillic; the third pulled out bosančica from the whole of the South Slavic Cyrillic. Bosančica, but also the letter from the Dubrovnik office and the Polish-Dalmatian script are variants of the Western Cyrillic script. Today, there is no unique opinion about the affiliation of this letter. In this labor we give an overview of the different opinions about the concept of Bosančica, as variants of the Cyrillic letter with its paleographical characteristics.

Key words: Western Cyrillic, bosančica.

Izjava autora o nepostojanju sukoba interesa i poštivanju općih etičkih kodeksa:

Autor potvrđuje da ne postoji nikakav stvarni ili mogući sukob interesa vezan za ovaj tekst te da je tekst napisan u skladu s etičkim kodeksima prema preporukama COPE (Comitee of Publishing Ethics).